

ABSTRACT

The Self, Roles and the Ongoing Coordination of Human Action Trying to See 'Society' as neither Prison nor Puppet Theatre

In the article it is argued that structural North-American role-sociology may be integrated with theories emphasizing 'society' as ongoing processes (f. ex. Giddens' theory of structuration). This is possible if the concept of role is defined as a recurrence oriented to the action of others standing out as a regularity in a societal process. But this definition makes it necessary to in a fundamental way understand what kind of social being the role-actor is. This is done with the help of Hans Joas' theory of creativity and Merleau-Pontys concept of 'flesh' arguing that Meads concept of the 'I' may be understood as an **embodied self-asserting I**, which at least in reflexive modernity has the creative power to split Meads 'me' into a self-voiced **subject-me** and an other-voiced **object-me**. The embodied I communicating with the subject-me may be viewed as that role-actor which is something else than the role played.

But this kind of role-actor is making for new troubles because it is hard to understand how this kind of self is creating self-coherence by using Meads concept of 'the generalized other'. This trouble is handled by using Alain Touraines concept of the 'subject' and arguing that the generalized other is dissolving in de-modernized modernity. In split modernity self-coherence may instead be created by what in the article is called **the generalized subject**. This concept means a kind of communicative future-based evaluation, which has its base in the 'subject' opposing the split powers of both the instrumentality of markets and of life-worlds trying to create 'fundamentalistic' self-identities. This kind of self is communicative because it also must respect the other as 'subject'. *It exists only in the battle against the forces of the market or a community. It never constructs an ideal city or a higher type of individual. It creates and protects a clearing that is constantly being invaded*, to use the words of the old Frenchman himself. As a kind of test-case it is by the way in the article shown how Becks concept of individualization may be understood in a deeply social and role-sociological way.

Key-words

Role-sociology, structuration, individualization, de-modernized modernity, the self, self-coherence, Alain Touraine, George Herbert Mead, Merleau-Ponty, Hans Joas.

Per-Olof Olofsson, är professor i sociologi vid Högskolan i Halmstad.

Per-Olof Olofsson

Självet, rollerna och pågående koordinationer av mänskliga handlingar

Om att försöka se 'sambället' som något annat än fängelse eller marionetteater¹

Society is above all about coordination
(Durkheim 1995, s 421)

Begreppet roll tycks numera nästan ha försvunnit från sociologin trots att det under decennierna efter andra världskriget var helt centralt i den då dynamiska nordamerikanska sociologin. Nästan "alla"² använde 'roll' som det självklara begrepp, som

1 Jag vill först och främst tacka min dotter Johanna för att hon och hennes familj gav mig ro, vardaglig struktur och infallsvinklar för att skriva fundamentet till denna artikel. Ett stort tack också till Antoinette Hetzler för vårt gemensamma utforskande av rollbegreppet samt för generösa och träffsäkra synpunkter på denna min individualiserade variant av vårt gemensamma projekt. Jag vill också tacka två anonyma referees för att de fick mig att koncentrera mig på det mest väsentliga. Magnus Karlsson och Henrik Loodin skall ha tack för att de gav mig litteratur, synpunkter och mod att fortsätta när min retoriska uppläggning var sönderslagen. Och Katarina skall ha ett mycket varmt tack för att hon uppmuntrade mig att skriva denna artikel.

Jag ber också läsaren om ursäkt för fotnoterna här i början, som är ett försök till akademisk gardering och som därför av läsaren kan sparas till en kritisk omläsning av artikeln.

2 Med "nästan 'alla'" avser jag nordamerikanska struktursociologer och de verk de producerade mellan 1950 och 1970. (Jag hänför alltså också Goffman till struktursociologerna – han var enligt min uppfattning en strukturell mikrosociolog). Också 'vänster'sociologerna använde sig av rollbegreppet. Och det kan vara skäl att citera den 'värste' av dessa, Alvin Gouldner, som i sin 'generalattack' på Parsons i *The Coming Crisis of Western Sociology* skriver:

Roles, in short, are viewed as mechanisms by which persons are integrated into systems At the same time, however, to say that he is a roleplaying "actor" implies, though Parsons too often fails to make it explicit, that the person has only a limited involvement in any one social system and, precisely because of this, has a reality and potency apart from all social systems.

De som inte använde sig av rollbegreppet var alltså processociologer i form av etnometodologer och symboliska interaktionister. För att acceptera att detta påstående också gäller symboliska interaktionister måste man inse att Chicagoskolan och symbolisk interaktionism inte är samma sak; bl.a. Goffmans och Beckers lärare Everett Hughes använde sig t.ex. av ett struktursociologiskt rollbegrepp.

Senare har emellertid symboliska interaktionister försökt använda sig av rollbegreppet men inte helt lyckats med detta eftersom begreppet roll utgår från den nödvändiga beständigheten

kunde användas för att få grepp om att människan som differentierad samhällsvarelse måste anpassa sig till olika samhälleliga krav och förväntningar beroende på vilken typ av samhällelig situation man befann sig i. Numera tycks emellertid även sociologer använda sig av begrepp som identitet, individualisering och subjektpositioner för att fånga in det möte mellan samhällelighet och förkroppsligade aktörer, som tidigare förstods utifrån ett rollsociologiskt perspektiv. Detta är märkligt med tanke på att "senmoderniteten" i ännu högre grad än det amerikanska efterkrigssamhället kännetecknas av differentiering mellan skilda typer av situationer, som koordineras med hjälp av olika slags uppförandekoder.

Att "senmoderniteten" är kännetecknad av ökande rollkomplexitet, av starka både personliga och institutionella rollkonflikter, av 'ständig' pågående rollförändringar och rollövergångar, av ökande rollstress, av organisationers beroende av både avvikarroller och rollinläring för att kunna 'hänga med' i 'tidens' krav, samt av att dialektiken mellan person-roll-sammansmältningar och person-roll-separationer blir allt viktigare; allt detta skulle man kunna påvisa med hjälp av rollsociologiskt influerade modernitetsanalyser.³

Varför har rollsociologin fått en så undanskymd plats om det är möjligt att använda den på det flexibla sätt jag antytt ovan? Jag skall inte i denna artikel besvara denna fråga på ett direkt sätt utan istället skall jag försöka peka på hur man kan åtgärda två brister hos den gamla rollsociologin, som troligtvis haft betydelse för att begreppet roll förlorat sin centrala plats i sociologin. Det första problemet är att roller förknippats med en statisk syn på samhället, vilket jag utifrån ett processperspektiv på "samhället" skall försöka åtgärda genom att visa hur 'roll' är utmärkt lämpat för att förstå den möjlighet till upprepning och därmed beständighet, som med nödvändighet måste känneteckna pågående samhälleliga processer eftersom de annars inte vore samhälleliga. Uttryckt med hjälp av rollmetaforen vill jag förflytta tyngdpunkten från manuskript till de pågående rolluppträdanden (skådespel) varav samhället består enligt denna metaforanvändning.

Det andra och mycket svårhanterligare problemet uppstår om man trots denna förflyttning inte vill slänga bort möjligheten att fortsätta att använda sig av metaforen manuskript. Detta eftersom man då måste besvara frågan, om vad som kännetecknar den varelse, som är förmögen att gå in i och ut ur de roller, av vilka 'samhället' som

i det sociala livet. Det är t.ex. nödvändigt att göra en strikt skillnad mellan det struktursociologiska begreppet 'roll' och Meads begrepp 'rollövertagande', vilket försöker att fånga in den 'flytande' koordinationsaspekt som liksom den 'beständiga' rollen är en nödvändighet i allt verkligt samhälleligt handlande. Detta misslyckas t.ex. den i nästa fotnot nämnde Ralph H Turner med. Ett i detta avseende mera lyckat försök står Sheldon Stryker för (Turner 2001). Han försöker att utveckla en strukturell variant av den symboliska interaktionismen. Han 'faller' emellertid enligt min uppfattning på att hans problematiska identitetsbegrepp inte gör en tydlig skillnad mellan 'person' och 'roll'. Att man måste göra detta är en av mina huvudpöänger i denna artikel.

³ De 'rollord' jag använder mig av i detta stycke utgår med två undantag från rubrikerna i Ralph H Turners översiktsartikel *Role Theory* i *Handbook of Sociological Theory* (Turner 2001).

pågående uppträdanden består. Förståelsen av rollaktören som något annat än den uppspelade rollen blir central om man med hjälp av metaforen manuskript försöker förstå den möjlighet till upprepning som kännetecknar 'samhället' som pågående koordinationer av mänskliga aktiviteter. Vad för slags aktörer är det som med hjälp av manuskriptbestämda roller producerar koordinerande samhällighet? Som röd tråd och som ett slags avgörande test kommer jag att försöka visa att en sociologisk väsensförståelse av rollaktören gör det möjligt att på ett sätt som är förenligt med sociologins uppfattning om den i grunden sociala människan förstå vad många samtida sociologer benämnt som en individualiseringsprocess (bland dem jag själv).

Rollkoordination som pågående manifestation av samhällelig och personlig virtualitet

Giddens (1984) hävdar i *The Constitution of Society* med hjälp av sitt begrepp strukturering att 'samhället' bör förstås som totaliteten av de pågående struktureringsprocesserna och de resultat som dessa genererar.⁴ I samband med denna förflyttning från en statisk till en dynamisk syn på 'samhället' hävdar han emellertid att man bör göra upp med begreppet roll, som han betraktar som ett uttryck för en statisk syn på samhället. Istället för roll vill Giddens använda sig av begreppet positionering. *Rejecting such standpoints does not mean dispensing with the concept of role entirely, but it does imply regarding the 'positioning' of actors as a more important idea* (op cit, s. 84).

Giddens' påstående är något egendomligt eftersom Linton (1936) i sin ursprungliga definition av begreppet roll i *The Study of Man* skiljer mellan 'status', som i detta sammanhang är liktydigt med (roll)position, och 'roll' genom att skilja upp mellan rollens statiska och dynamiska sida. *A role represents the dynamic aspect of status. The individual is socially assigned to a status and occupies it with relation to other statuses. When he puts the rights and duties which constitute the status into effect, he is performing a role.* Och 'status', som både på svenska och engelska bör betecknas med ordet posi-

⁴ Jag borde egentligen istället använt mig av Dorothy Smith här. I sin artikel *Telling Truth after Postmodernism* anger hon sociologins studieobjekt som pågående koordinationer. *The object of sociological inquiry is, not order nor action as such, but the ongoing coordination and concerting of actual people's activities.* Giddens framhåller inte på något tydligt sätt att strukturering är fråga om pågående koordinationer. Och jag måste erkänna att det var först när jag kämpade med hennes artikel som jag började förstå vidden av att se 'samhället' som pågående koordinationer. I denna artikel loser hon också den symboliska interaktionismens problem som hon anger till "*that meaning must be in life and cannot 'occur other than in activities among people'*" (Smith 1999, p 111); detta genom att med hjälp av Bahktin och Volosinov integrera begreppet diskurs med sin egen variant av etnometodologiskt influerad symbolisk interaktionism. Det är denna distinktion (mellan diskurser och pågående koordination) jag använt mig av genom att skilja mellan rollernas virtualitet och roller som mönster i pågående koordinationer. Det jag benämner som roll kallar Smith sedimenterad mening. I sin svårtillgängliga och något 'virriga' artikel (vilket ju absolut måste vara tillåtet när man försöker bryta ny mark) övertygar hon också mig om att den enda objektivitet som finns är samhälleligt konstruerad objektivitet, vilket inte på något sätt innebär postmodern relativism utan istället är fråga om att sätta en durkheimiansk socialrealism i rörelse.

tion eller rollposition, definierar Linton genom att utgå från att samhälllighet framförallt handlar om koordinering av handlingar i form av reproducerbara mönster "*the functioning of societies depends on the presence of patterns of behaviour between individuals or groups of individuals. The polar positions in such patterns of reciprocal behaviour are technically known as statuses.*"

Giddens 'positionering' och Lintons 'roll' är alltså ganska liktydiga som begrepp. Giddens har emellertid rätt i att rollbegreppet i sin huvudfära blivit ett ganska statiskt begrepp. I praktiken kommer roll att definieras genom att frikoppla Lintons definition av paret status och roll från den dynamiska aspekt som ligger i Lintons ursprungliga definition av begreppet roll. Detta sätt att definiera 'roll' tydliggörs bl.a. av Dahrendorf i hans bok *Homo sociologicus* där han definierar 'roll' genom att skilja mellan 'position' och 'roll'. Med position menar han *varje ort i ett fält av sociala relationer* (s 37). Roll definierar Dahrendorf genom att hävda att till varje position som människor kan inta *svarar vissa sätt att uppträda som man väntar sig av innehavaren till denna position; till allt vad han är, hör saker, som han gör och har; till varje position hör en social roll* (s 38). Det är i praktiken på detta sätt som t.ex. Parsons definierar 'roll' och jag skulle vilja hävda att detta även gäller för Goffmans förflyttning av rollbegreppet till mikrosociala situationer.⁵

Denna rent "manuskript"bestämda definition av 'roll' står naturligtvis i motsättning till en syn som betraktar pågående struktureringar som 'samhällets' mest centrala aspekt. Utifrån mina syften måste man alltså definiera 'roll' på ett delvis annat sätt, vilket Gerth och Mills (1954) gör i sin bok *Character and Social Structure* genom att framhålla återkommande regelbundenheter som det centrala i 'rollen'.

More technically, the concept "role" refers to 1 units of conduct which by their recurrence stand out as regularities and 2 which are oriented to the conduct of other actors. These recurrent interactions forms patterns of mutually oriented conduct (op cit, s 10).

De bägge författarnas avsikt med denna definition är inte i första hand att anpassa 'roll' till en dynamisk syn på samhället, utan syftet är istället att kunna ta hänsyn till att även maktutövning kan påverka hur man tvingas utföra sin roll. För att ge utrymme för maktens möjlighet att påverka rollframträdanden måste emellertid Gerth och Mills använda sig av en definition som utgår från samhället som pågående dynamik.

Genom att förstå strukturering som olika former av pågående rollframträdanden blir det möjligt att förstå att ett grundläggande villkor för struktureringen är att rol-

5 Parsons (1964, s 25) gör begreppet roll statiskt redan i det stycke i *The Social System* som följer på det stycke där han har reproducerat Lintons ursprungliga definitioner av 'status' och 'roll' utan att hänvisa till denne. Parsons speciella sätt att göra rollbegreppet statiskt är genom att låta 'status' stå för alters förväntningar och 'roll' för egos förväntningar på rolluppträdandet. Den som inte tror på mig vad det gäller Goffman kan läsa 'upptakten' i hans artikel *Role Distance*, där han positionerar sig i förhållande till rollsociologin genom en snabb översikt av denna (Goffman, 1967)

ler alltid förutsätter både en institutionell och en personlig aspekt samt att den institutionaliserande aspekten aldrig fullständigt överensstämmer med den personliga aspekten. Eftersom samma typ av roller utförs av personer med olika erfarenheter och förutsättningar blir aldrig ett rollframträdande – t.ex. att agera som domare – helt och hållet detsamma som ett annat framträdande i samma roll. Även om roller är lika enligt den sociologiska definitionen av begreppet roll, kommer ändå konkreta och verkliga rollframträdanden att skilja sig åt beroende på personliga och situationella förutsättningar.

Av detta tycks man kunna dra slutsatsen att det är det personliga i form av skilda psykologiska förutsättningar, som gör att det uppstår skillnader mellan olika framställningar av samma roll. Men att resonera på detta sätt är sociologiskt ofruktbart. Rollbegreppet gör det möjligt att tänka sig relationen mellan rollpositionalitet och rollutförande som beroende av att roller med nödvändighet måste existera i två former, nämligen som **samhälleligt koordinerande manifesta roller** respektive **personligt förankrade latent roller**.⁶ Det är de manifesta rollerna som genom att bygga på reciproka hänsynstaganden skapar koordinerande samhällighet. För att roller skall kunna manifesteras i form av verkliga rollframträdanden, måste emellertid rollerna först existera i form av personligt förankrade latent roller. Det ligger i själva ordet roll att det bara är ibland man spelar rollen – skådespelaren spelar t.ex. bara sin Hamletroll vid speciella noggrant inramade tillfällen. Därhemma eller på krogen t.ex. spelar inte skådespelaren sin Hamletroll utan vid sådana tillfällen är 'Hamlet' en av de personligt förankrade latent rollerna.

Att vara samhällsvarelse innebär att man kan uppträda på olika sätt i olika samhällsliga sammanhang; på ett raveparty uppträder man t.ex. inte som om man bevistade ett sociologiskt seminarium. Detta innebär att sociologiskt sett är var och en av oss ett personligt förankrat knippe av roller med förmåga att skilja mellan latent roller och de av situationerna avkrävda manifesta rollerna. Rollframträdanden är beroende av två förutsättningar; å ena sidan att preexistera i form av samhällsliga regelsystem (manuskript) med kraft att samordna mänskliga handlingar och å andra sidan att existera

6 Uppdelning mellan personliga och institutionaliserade rollkomplex är inget som jag hittat på utan den finns t.ex. i form av Mertons något svårhanterliga begrepp 'status-set' och 'role-set'. (I detta sammanhang vill jag också påpeka att mitt användande av orden latent och manifest inte har något med Mertons begreppspar 'latent och manifesta funktioner' att göra mer än rent språkligt). Parsons definitioner är i detta avseende tydligare. *the actor himself as a social unit, the organized system of all the statuses and roles referable to him as a social object and as the "author" of a system of role-activities* (Parsons 1951, s 26) och *An institution will be said to be a complex of institutionalized role integrations which is of strategic structural significance in the social system in question* (Parsons 1951, s 39).

Mig veterligt har emellertid ingen använt sig av någonting som tydligt motsvarar mitt begreppspar latent och manifesta roller, som tar fasta på att ett 'samhälle' i rörelse måste ha 'vilande' regelförutsättningar för att också kunna skapa beständighet. Jag kopplar alltså samman två dimensioner. 'Samhället' kan vara antingen i **vila** eller **manifesteras** som pågående processer. Ur samhällslig synpunkt gäller detta också **personen**. Om man delar upp den manifesterade rollen i en samhällslig och en personlig del har man skapat en fyrfältstabell.

som minnen och erfarenheter hos enskilda människor, som har förmågan att vid rätt tillfällen manifesteras den adekvata latent rollen i form av ett rollframträdande.

Som Giddens framhåller är de samhällliga strukturerna ett slags virtualitet, som existerar som regler, som blir verklighetsskapande först när de manifesteras i form av regelsamordnade handlingar. På ett liknande sätt har jag här hävdad att personliga roller måste vara latent för att kunna manifesteras som verkliga rollframträdanden. Med hjälp av rollbegreppet blir det möjligt att förstå hur dessa bågformade former av virtualitet eller latens är beroende av varandra. För att samhällighet skall kunna reproduceras i form av samordnade mönster måste dessa mönster finnas i form av latent rolluppsättningar förankrade hos enskilda personer.

Individualisering och upplösning av modernitetens huvudroller

Den samordningskraft, som är samhällighetens grundväsen, har alltså som sin förutsättning virtuella regelsystem, som förutom i form av 'manuskript' måste existera som personligt förankrade rolluppsättningar. Frågan som då uppstår är, huruvida personen som en i förhållande till samhälligheten avgränsad företeelse också har den samhälliga rollkomplexiteten som sin förutsättning. Detta är en utmanande tanke eftersom den tycks innebära att det samhälliga determinerar personen. Å andra sidan verkar det nästan vara omöjligt att på något rimligt sätt hävda att man är en speciell person utan att man upplever att man delvis är någonting annat än rollen man spelar.

Det tycks alltså som en viss rollkomplexitet i form av tillgång till olika latent roller är nödvändig för att man skall kunna uppleva sig själv som en speciell person. Det självklara sättet att förstå denna upplevelse tycks vara genom att tro att det finns en individuell enhet eller substans, som man upplever vara något annat än rollen man spelar. Om man har en sådan personförståelse tycks det nästan bli oundvikligt att man upplever det samhälliga som förtryckande, eftersom det samhälliga rent definitionsmässigt är samordnande och därmed, som Durkheim uttrycker det i *Sociologins metodregler*, tvingande till sin karaktär.

Jag vill emellertid tvärtom hävda att roller i form av personligt förankrad rollkomplexitet är en förutsättning för att uppleva sig som en person. Gerth och Mills (1954) gör i *Character and Social Structure* en bestämning av personen genom att hävda *man as a person (from the Latin persona, meaning "mask") is composed of the specific roles he enacts and of the effects of enacting these roles upon his self* (s 14). Utifrån en sådan uppfattning kan man tänka sig att upplevelsen av att vara en speciell person förankras i en 'huvudroll'. Det är ungefär på detta sätt som amerikansk rollsociologi under efterkrigstiden löser relationen mellan person och roller.

'Huvudrollen' blir personskapande genom att man använder huvudrollen som den bedömningsgrund, som gör att man kan avskilja sig från de "andra" och "individualisera" sig i förhållande till sina gelikar, och därför upplevs 'huvudrollen' vanligtvis inte som en roll. Uttryckt i detta språkbruk har det nästan varit ett sociologiskt grundaxiom att moderna människor har en speciell 'huvudroll', som är avhängig av förank-

ringen i och identifieringen med en speciell del av det nationella klassamhället, och som därför är rotad i därtill hörande värderingar, vanor och habitus. När nutida sociologer talar om individualisering är det denna köns-, klass- och statusgruppsbestämda huvudroll, som de ifrågasätter genom att hävda att denna rolls "identitets"skapande kraft bara gällde en viss fas av moderniteten – en fas som vi nu håller på att lämna för att inträda i vad som i detta sammanhang ofta benämns som den reflexiva moderniteten.⁷

Individualisering är emellertid ett problematiskt sociologiskt begrepp eftersom det lätt kan uppfattas som att det står i motsättning till den sociologins uppfattning om den sociala människan, som framförallt George Herbert Mead utvecklat. Däremot är de samhällsprocesser, som man försöker att fånga in med hjälp av detta begrepp viktiga. Dessa kan emellertid på ett klagörande sätt förstås ur ett rollsociologiskt perspektiv. Ett rolldifferentierat samhälle förutsätter rollreflexivitet, vilket innebär att man inte bara är sin roll utan att man också kan betrakta sitt rollagerande utifrån. Detta är nödvändigt av två skäl; dels för att man skall kunna avgöra vilken roll som är adekvat i ett visst sammanhang och dels därför att roller aldrig är fullständigt givna eftersom de alltid i viss utsträckning måste utföras på ett situationsanpassat sätt. Ju mer rolldifferentierat man lever desto mer rollreflexiv måste man vara.

Reflexiviteten späds emellertid inte på bara av ett ökat antal latent roller utan också av vad man med hjälp av Merton skulle kunna benämna som referensroller.⁸ Med referensroller menar jag sådana roller, som man kan föreställa sig att man spelar utan att i nuläget ha verkliga möjligheter att spela dessa. Möjligheten att använda sig av referensroller ges framförallt av utvecklingen av massmedia – först böcker och tidningar som i form av romaner, följetonger och biografiska berättelser ger näring åt reflexiviteten och sedan också film, radio, TV osv.

Den reflexivitet, som framförallt får sin näring från tillgången till referensroller, blir av ett annat slag än den rollreflexivitet, som utvecklas beroende på en ökad rolldifferentiering. Den måste nästan med nödvändighet riktas mot ett ifrågasättande av den klass- och statusgruppsbestämda huvudrollen. Jag vill benämna denna form av reflexivitet som självreflexivitet, som alltså skiljer sig från rollreflexiviteten, som kännetecknas av att den är inriktad på att utröna vilken latent roll, som skall manifesteras i ett visst sammanhang och på hur denna manifestation skall situationsanpassas.

Självreflexiviteten riktar sig mot den personskapande huvudrollen och stöter därmed på ett problem eftersom ett ifrågasättande av huvudrollen underminerar själva

7 Detta 'sansade' sätt att använda 'individualisering' framgår tydligt av Ulrich Becks (2000) genombrottsbok *Risksamhället*. Jag har själv använt mig av detta individualiseringsbegrepp (Olofsson 1997 och Gesser-Olofsson 1998). Betydligt problematiskare är Becks sätt att använda detta begrepp i den tillsammans med Elisabeth Beck-Gernsheim sammansatta boken *Individualization* (2001).

8 Merton (1968) använder sig alltså inte själv av begreppet referensroll. Däremot lanserar han begreppet referensgrupp genom att skilja mellan grupper man är och grupper som man önskar bli medlem av. Referensroll är också något annat än det etablerade begreppet 'role-model', som brukar betyda en enskild personförankrad roll som man använder som förebild för att förbättra sitt rollupträdande inom en specifik rollkategori.

personkonstruktionen. Ett sätt att lösa detta problem är genom olika former av mobilitet. Man kan på olika sätt röra sig emot önskade referensroller och t.o.m. lyckas i denna rörelse genom att det som tidigare varit referensroll införlivas i det latent rollförrådet genom att man får möjlighet att manifesteras den nya latent rollen.

Referensrollens förvandling till latent roll med manifestationsmöjligheter leder troligtvis till att man konstruerar en ny huvudroll, men denna huvudroll kan knappast bli lika solid som den gamla typ, som inte underminerats av självreflexiviteten. Om man en gång på avgörande sätt lyckats med att förändra den av klass, statusgrupper och könstillhörighet tillskrivna 'identitet' som har sin bas i huvudrollen leder detta troligtvis också till att man får smak på huvudrollsförändringar. Och det går också att åstadkomma sådana på mindre drastiska sätt än genom att göra en stor social resa. Man kan genom olika typer av småresor utöka sitt rollförråd, t.ex. genom att gå med i nya föreningar och utveckla nya fritidsaktiviteter och nya konsumtionsvanor. Huvudrollen börjar alltså bli plastisk beroende på både en ökad rollkomplexitet och den tillgång till referensroller som framförallt är ett resultat av medialiseringen.⁹

Självreflexiviteten ökar beroende på ovan nämnda samhällsförändringar och det som kan benämnas som en individualiseringsprocess innebär rollsociologiskt uttryckt att vi får allt svårare att hålla samman vår person med hjälp av en huvudroll. Detta ställer två problem om man som sociolog vill hålla fast vid sociologins uppfattning om den sociala människan. För det första behöver vi förstå betingelserna för hur vi skapar den självuppfattning, som gör det möjligt att uppleva sig själv som något annat än rollerna vi spelar. För det andra måste vi förstå hur vi kan skapa en någorlunda kontinuerlig och sammanhängande personupplevelse trots att vi inte kan utgå från förankringen i huvudrollen som vår givna bedömningsgrund.

Mead, Vilgot, Merleau-Ponty och uppkomsten av det självhävdande kroppsjaget

Det är framförallt Mead som utvecklat uppfattningen om den sociala människan och det kan tyckas som han genom sin uppdelning mellan "me" och "I" redan löst problemet med hur vi i förhållande till de sociala kraven skapar oss en särskiljande personuppfattning. "Me"et bygger på att vi i förhållande till oss själva med hjälp av orden övertar den andres attityd. "I"et står för ett spontant svar på detta attitydövertagande som per definition inte kan uttryckas i språket. Mead hjälper oss alltså med att peka

9 Meyrowitz (1985) pekar i sin bok *No Sense of Place* på medialiseringens (framförallt TV) avgörande betydelse för att ändra hela den sociala 'geografi' som varit en förutsättning för att den gamla modernitetens sorteringar i form av statusgrupper, könstillhörigheter och åldersindelningar skulle kunna utgöra en grund för avgränsade "identiteter". Han utgår från Goffmans uppdelning i front- och backstage och menar att tidigare utgjorde varje grupps backstage-hemligheter grunden för speciella skiktidentiteter. Genom att backstage-hemligheter via TV blir tillgängliga i varje vardagsrum är det inte längre någon grupp som har totalt monopol på bilderna från sin backstage-tillvaro utan sådana bilder blir tillgängliga för var-och-en och kan därmed användas i någon form av "identitetsarbete".

på att vi har en i "I"-et förankrad upplevelse av att vara någonting annat än den andres bedömning av oss. Däremot hjälper han oss inte att förstå hur vi kan utveckla en språkligt uttryckt självuppfattning, som gör att vi kan särskilja oss från specifika andras uppfattningar om oss. Och detta tycks mig nödvändigt för att vi skall kunna förstå individualiseringstesen utan att lämna uppfattningen om den i grunden sociala människan.

Jag har tidigare (Olofsson 1996) tagit upp detta problem och skiljt mellan objektmiget (som var liktydigt med Meads "me") och subjektmiget som har stått för den språkligt uttryckta uppfattning om mig själv, som jag själv skapar, delvis i motsättning till den andres uppfattning om mig. Möjligheten till detta ges av att vi med hjälp av vårt minne har tillgång till fler uppfattningar om oss än de som är i 'svang' i en konkret situation. 'Jag' kan i princip alltid använda mig av en annan bedömningsgrund än den som den andre eller de andra uttrycker i ett visst sammanhang. Därmed kan man hävda att det i förhållande till alla sociala situationer tendentiellt utspelar sig en viss konversation mellan subjekt- och objektmig.

Denna uppfattning om möjligheten till ett subjektmig löser emellertid inte frågan om varför vi har en drivkraft till att skapa ett subjektmig. Då får vi återvända till "I"-et. Men det räcker emellertid inte med att bara påstå att "I"-et är ett spontant icke-språkligt svar på "me"et. Vi måste försöka förstå varifrån "I"-et får en sådan kraft att det också indirekt genom att påverka subjektmiget kan uttryckas språkligt på sätt som delvis står i opposition till den andres och de andras uppfattningar om mig. Och detta trots att språket, precis som Mead påpekar, utgår från de andras perspektiv. Om vi skall kunna förstå individualiseringstesen på ett strikt sociologiskt sätt måste vi t.o.m. förstå "I"-et som en så stark företeelse att det från sin sociala 'urgrund' har kraft att utgöra grunden för den person som individualiseringssociologerna beskriver.

Väldigt kortfattat och så här långt obegripligt är mitt svar på denna fråga att samhällelighet förutsätter negerande kreativitet och att denna negerande kreativitet är baserad i kroppen som personens utomsamhälleliga förutsättning. Den grundläggande förutsättningen för denna kreativa interaktion är att kroppsligheten kan negera samhälleligheten i form av ett kroppsbaserat självuttryck. Att samhällelighet förutsätter kreativitet, som inte kommer från samhället som sådant, tycker jag att Hans Joas (1995) har visat i sin bok *The Creativity of Action*. Här visar Joas att de handlingsteorier, som sociologin använder sig av förutsätter sådan kreativitet som enligt Joas kännetecknas av tre aspekter; nämligen en situationell öppenhet som används av aktören, en kroppsupplevelse där man upplever sin egen kropp som något artskilt från andra kroppar och objekt, samt slutligen att det finns en spontan icke-normativ socialitet.

För att peka på negationens betydelse vill jag emellertid uttrycka samhällets beroende av kreativitet på ett litet annorlunda sätt. Människans möjlighet att tillsammans med andra människor skapa samhällelighet ges av att människan i form av enskild, för-samhällelig och intentionell kroppslighet har en förmåga till negation, vilket enligt min uppfattning är en förutsättning för att den enskilda kroppsligheten skall kunna tillägna sig samhälleliga symboler och regelsystem. Både symboler och regler bygger på negation – symbolen i form av den paradoxala hänvisning, som påstår att

den är eller representerar något annat än den materialitet (t.ex. ljudet) genom vilken den manifesteras och regeln i form av att den utesluter det som inte är tillåtet. Och negation är en förutsättning för kreation eftersom inget nytt kan uppstå utan att det gamla på något sätt upphävs genom omkonstruktioner och betydelseförskjutningar.

Ett exempel för att belysa den kroppsförankrade negationens betydelse. Morfar har blivit ålagd att gå med sitt barnbarn till dagis och får tillsammans med det 1½-åriga barnbarnet, Vilgot, själv gå igenom den morgonritual, som föregår själva förflyttningsprocessen. Påklädande ingår i denna ritual och morfar, som tror på barnets egenaktivitet i denna process, tar sig an påklädningen genom att helt enkelt visa upp byxorna som skall tas på, vilket föranleder Vilgot att mycket förtjust springa åt rakt motsatt håll.

Detta exempel tycker jag illustrerar en hel del. För det första att det övertagande av den andres attityd, som är så central i Meads (1934) lära, inte behöver använda sig av ord. Det är möjligt att ta över den andres perspektiv genom att enbart använda sig av rörelsemöjligheter och rumsligt förankrade tecken. För det andra att det icke verbalt förmedlade övertagandet av den andres attityd inte förutsätter att man underordnar sig denna attityd (utan snarare tvärtom). För det tredje illustreras åtminstone två av de aspekter som Joas menar kännetecknar handlingens kreativitet, nämligen dels den ickeverbala och församhälleliga socialiteten och dels ett utnyttjande av den situationella öppenhet som alla situationer kännetecknas av. På ett litet väl självklart sätt illustreras också upplevelsen av kroppen som något specifikt eget, som skiljer ut sig från andra kroppar och objekt. Det är ju ganska uppenbart att Vilgot genom att vända sig och springa åt andra hållet skiljer ut sin egen kropp som något annat än både morfarskroppen och kläderna som skall tas på.

Människan som enskild kroppslighet kan i relationen till den socialiserande andre börja uppleva sig själv som något annat än den andre genom att röra sin kropp på av denne icke önskade sätt. Förutsättningen för detta är att barnet på något sätt upplever den andres socialiserande vilja och därmed får chansen att negera denna vilja genom egen aktivitet. I Vilgotsexemplet blir detta möjligt genom att uppvisandet av kläderna fungerar som ett primitivt tingbaserat tecken, som hänvisar till själva påklädandet. Barnet får alltså genom det tingförmedlade tecknet möjlighet att uppleva något som ännu inte är för handen, nämligen att morfar klär på mig.

Genom att röra sin kropp på ett av socialisationsagenten inte önskat sätt kan barnet uppleva sig själv som något annat än denne och vad denne vill. Med hjälp av sin egen kropp och en tingförmedlad teckenrelation till den socialiserande andre får alltså barnet möjlighet att med hjälp av sin egen kropp negera de konkreta socialisationskraven. Denna negation är i allra högsta grad kreativ, eftersom denna väldigt konkreta negation skapar en helt ny företeelse, nämligen ett kroppssjäl, som upplever sig själv som något annat än den andre och den andres vilja.

Möjligheten till den kroppsbaserade och självskapande negationen ges av att barnet redan upplever sin egen kroppslighet som artskild från den andres kroppslighet

genom möjligheten att uppleva sin egen kroppslighet i form av vad Merleau-Ponty¹⁰ benämner som ”kött”. Med begreppet ”kött” avser Merleau-Ponty den dubbelsidiga upplevelse, som är ett speciellt kännetecken för upplevelsen av den egna kroppsligheten; t.ex. när den ena handen upplever sig bli känd av den andra handen och den andra handen samtidigt upplever sig som kännande den ”första” handen. Varje rörelse innebär i princip att samtidigt som vi gör något med vår kropp så känner kroppen också av detta. Den egna kroppen är den enda företeelse i världen som vi upplever på detta dubbla sätt,

“We say therefore that our body is a being of two leaves, from one side a thing among things and otherwise what sees and touches them; we say, because it is evident, that it unites this two properties within itself, and its double belongingness to the order of the “object” and the order of the “subject” reveals to us quite unexpected relations between the two orders. It cannot be by incomprehensible accident that the body has this double reference; it teaches us that each calls for the other” (Merleau-Ponty 1968, s 137)

Genom att barnet redan upplever sin egen kropp som något speciellt, finns förutsättningen för att barnet genom ”egenstyrda” kropps rörelser kan använda denna möjlighet till ”egenstyrning” som en grund för en embryonal kropps förankrad självupplevelse. Uttryckt i Meads språkbruk är detta ett sätt att försöka karakterisera det spontana ”I”, som per definition inte kan uttryckas ordsligt. Om man för in denna karakterisering av ”I”et i Meads teori om den sociala människan, måste man emellertid göra vissa betoningförändringar i Meads lära.

Självmedvetandet uppstår inte först genom att man med hjälp av ord övertar den andres attityd utan har sin grund i att man med hjälp av sin kropp kan röra sig på andra sätt än de som avkrävs av den socialiserande andre. Redan ”I”et bygger på att man övertar den andres attityd; men alltså bara med hjälp av rumsbaserade tecken samt kropps förankrade gester och rörelser. Denna min precisering av vad Meads ”I” kan innebära vill jag benämna som **det självhävdande kropps jaget**.¹¹

Att det självhävdande kropps jaget tar plats i världen har också till följd att man måste tänka sig att det inom ramen för Meads ”me” utspelar sig en viss dialog mellan det som jag tidigare benämnt som subjekt- och objektmig. Hur stor möjlighet till talan subjektmiget har i denna dialog beror på hur stor samhällslig rollkomplexitet man upplevt. Utifrån dessa betoningsförskjutningar i Meads sociala ontologi skulle man kunna tolka ’individualiseringen’ som uttryck för att subjektmiget beroende på en ökad rollkomplexifiering är på väg att hävda sig som en i förhållande till objektmi-

10 Merleau-Ponty och kroppens betydelse återaktualiserades för mig när jag i Uppsala opponerade på Thomas Kumlins (2006) avhandling *Genom kroppen. Bortom kroppen*.

11 ’Jaget’ i kropps jaget kommer sig av att jag vill använda det svenska ordet ’jag’ i analogi med Meads ”I”. ’Självvet’ i självhävdande kommer sig av att jag vill använda mig av detta ord i analogi med Meads ’the self’. Hävdande beror slutligen på att självet bara existerar embryonalt och därför måste hävdas för att få ’full’ existens och att det måste fortsätta att hävdas för att inte uppslukas av de andra.

get nästan fullvärdig samtalspartner.

Genom att uppleva sig som ett kropps-jag får barnet en förmåga att distansera sig i förhållande till den andre och dennes krav och denna distanseringsförmåga är nödvändig för att barnet så småningom skall kunna bli en kompetent samhällsvarelse. Förutsättningen för att i form av olika typer av rollmanifestationer kunna agera samhälleligt är nämligen att man aldrig upplever sig som att vara fullständigt lika med rollen, eftersom roller aldrig kan föreskrivas på ett helt detaljreglerande och fullständigt sätt. För att veta vilken roll man skall spela och för att man på ett tillfredsställande sätt skall kunna framträda i denna roll, måste man ha någon form av grundupplevelse av att man är något annat än rollen. Man måste alltså på något sätt använda sig av denna grundupplevelse för att åstadkomma en någorlunda fullvärdig rollprestation, vilket varje skådespelare vet.

Den reflexivitet, som är nödvändig för att hålla igång olika typer av produktiva roll-koordinationer i ett differentierat samhälle, har enligt min framställning här sin grund i den kropps-baserade självupplevelse, som uppstår utifrån upplevelsen av att man också är något annat än den socialiserande andres krav. Denna upplevelse av att *också vara något annat än rollen och de socialiserande kraven* är grunden för den icke-samhälleliga (men sociala) kreativa kraft som håller samman självet som en i övrigt samhällelig konstruktion.

Att på någorlunda rimliga sätt leva samhälleligt bygger på att samhällsvarelserna ständigt utvecklar sin negerande förmåga. Man måste kunna förstå att ordet inte är det som det hänvisar till. Man måste kunna aktivt negera de latent roller, som inte är adekvata i ett visst sammanhang, och samtidigt utifrån situationens krav kunna improvisera i den aktuella rollen genom att negera något delkrav för att istället aktualisera något beteende från det latent rollförrådet o.s.v. Samhällelighetens samordningskraft ges alltså av att den använder sig av och utvecklar den negerande förmåga, som har sin grund i den första självupplevelsen som "kött".¹²

Samhällelighet är emellertid, som Durkheim påpekar, tvingande till sin karaktär

12 Uppfattningen om negationens betydelse kommer från Hegel. Förutom att ha inhämtat detta direkt från Hegel via min framlidne vän och lärare Joachim Israels Hegelseminarier, har jag skolat mig i negationens betydelse med hjälp av Sartre. Men istället för att som Sartre menar att den självhävdande negationen bygger på en negation av ting-världen hävdade jag i min bok det "Självkonstruerade fängelset" att den har sin grund i negationen av samhällsproducerade tecken. Men här var negationen fortfarande något "andligt", vilket jag nu alltså kunnat frigöra mig från genom att med hjälp av Mead, Vilgot och Merleau-Ponty peka på att negationen uppstår i den kreativa motsättningen mellan det kroppsliga och det samhälleliga. *Köttet* blir via denna kreativa negation ord och samhällelighet.

Denna skapelseprocess sker genom att orden redan existerar och kan använda sig av den dubbelsidiga *köttsliga reflexivitet* som utvecklas i förhållande till talorganen. Som Merleau-Ponty uttrycker det: *As there is a reflexivity of the touch, of sight, and of the touch-vision-system, there is a reflexivity of the movements of phonation and of hearing; they have their sonorous inscription, the vociferations have in me their motor echo. This new reversibility, and the emergence of the flesh as expression are the point of insertion of speaking and thinking in the word of silence* (p 144-145).

– ta t.ex. ett ord vilket som helst, det betyder vad det betyder, fastän grunden för ordens betydelse bara bygger på en konventionalitet, som emellertid måste vara tvingande för att inte orden skall förlora sin samordnande kraft. Samhällets tvingande samordningskraft¹³ använder sig av den förmåga till negation, som har sin grund i barnets ”köttsliga” upplevelse av sig själv som något annat än sina primära socialisationsagenter. Därmed har samhällligheten som en av sina förutsättningar inskränkningar av det *regelnegerande självuttryck*, som uppstår i relationen mellan den ickesocialiserade ”köttsligheten” och den konkreta socialisationsagenten.

Det kroppsbaseade och negerande självuttrycket är alltså en nödvändig förutsättning för den *tvingande koordinationskraft*, som är samhällighetens väsen. Detta eftersom all form av samhälllig koordination bygger på en insocialiserad eller påtvingad konventionalitet, som har negationen som sin förutsättning – en negation av den ”vilda” negation där barnet lär sig vad regler är genom att bryta mot dem.

Touraine, den splittrade moderniteten och det dialogiska subjektjälvvet

Genom den av ”I”et (preciserat som det självhävdande kropps jaget) och rollkomplexiteten möjliggjorda dialogen mellan subjekt- och objektmig, tycker jag mig ha pekat på en möjlighet att förstå (en viktig aspekt av) ’individualiseringen’ på ett sätt som är förenligt med sociologins uppfattning om den i grunden sociala människan. Detta skapar emellertid ett nytt problem; hur skall vi förstå den relativa stabilitet och enhetlighet, som (om inte annat) är en förutsättning för att människor på återupprepbara sätt skall kunna spela de roller, som den samhällliga koordineringen kräver av oss. Mead löste detta problem genom att hävda att det var genom att vi använde ’den generaliserade andre’ som vår bedömningsgrund som vi skapade denna enhetlighet.

Med ’den generaliserade andre’ menade Mead att man som bedömningsgrund använder sig av ett abstraherat kondensat med grund i hela ens samhälle. För att kunna användas för att skapa konkret sociologisk förståelse måste begreppet ’den generaliserade andre’ preciseras till att gälla det samhälle som är giltigt för en viss grupp av människor. Om vi preciserar ’den generaliserade andre’ på detta sätt blir det också möjligt att förstå att det som benämnts som klass-, status- och könsidentiteter är beroende av att den specifika ’identitets’gruppen på något sätt har en gemensam bedömningsgrund i form av en gruppsspecifik ’generaliserad andre’.

Genom att koppla samman Meads begrepp ’den generaliserade andre’ med begreppet huvudroll, kan man bättre förstå hur huvudroll och gruppsspecifika ’identiteter’ hänger samman. Det är ’den generaliserade andre’ såsom internaliserad bedömningsgrund, som ger enhetlighet och därmed ’identitet’ åt självet. Förutom Mead pekar också Gerth och Mills (1954, s 80-111) på detta genom att ’relativisera’ ’den generaliserade andre’ på det sätt som jag antytt ovan. Författarna till *Character and Social*

13 Denna är dock inte lika tvingande som orden, vilket jag hoppas framgår av denna framställning.

Structure använder sig emellertid inte av 'identitet' utan istället kompletterar de 'roll' med begreppet 'självbild'. Varje specifik rollprestation är sammankopplad med både en anpassning till utifrån kommande krav – d.v.s. rollen – och en självbaserad värdering av denna rollprestation (varje skådespelare måste för att kunna spela sin roll kunna värdera sin prestation). Denna värdering kan då benämnas som en rollspecifik självbild. Om dessa rollspecifika värderingar skall ha möjlighet att hänga samman i någon form av 'identitet', krävs det en övergripande bedömningsgrund, som Gerth och Mills i likhet med Mead benämner som 'den generaliserade andre'. Begreppet huvudroll förutsätter alltså så som det tidigare använts i artikeln att det till huvudrollen är kopplat en 'generaliserad andre'.

Genom internaliseringen av 'den generaliserade andre' som en självbaserad bedömningsgrund uppfattas inte huvudrollen som en 'roll', eftersom upplevelsen av att man spelar en 'roll' bygger på att man uppfattar rollagerandet som en anpassning till utifrån kommande krav. Huvudrollen upplevs istället som en 'identitet' eftersom skillnaden mellan subjekt- och objektmig tenderar att utplånas i denna typ av 'lyckad' internalisering, som är beroende av vad Berger och Luckman (1967) benämner som en lyckad socialisation.¹⁴ Den yttre kravverkligheten motsvaras i detta specifika (men viktiga) fall av en internaliserad subjektiv verklighet. Denna samstämmighet mellan 'yttre' och 'inre' gör verkligen skäl för beteckningen 'identitet'. Utifrån detta språkbruk handlar 'individualiseringen' helt enkelt om att 'den generaliserade andre' och huvudrollsidentiterna börjar att upplösas beroende på att 'samhället' i allt högre grad präglas av misslyckade socialisationer. Och hur skall vi då klara av att skapa den upplevelse av kontinuitet och enhetlighet som tycks vara en förutsättning för både personer och samhälle? För att peka på en möjlig lösning av detta problem vill jag använda mig av Alain Touraines begrepp 'subjektet'.

Touraine har utvecklat sitt begrepp 'subjektet' under 90-talet för att försöka hitta ett svar på frågan om hur vi skall kunna förstå möjligheten att 'handla' i ett modernt 'samhälle', som på avgörande sätt har splittrats i en del som drivs fram av en globaliserad och ekonomibaserad 'logik' och en annan del som utgör den livsvärld, där vi skapar personlig mening. Jag skall med hjälp av Touraines härledning av sitt 'subjekt' försöka hävda att detta begrepp kan förstås som beroende av en ny typ av framtidsbaserad 'generaliserad andre', som gör det möjligt att skapa vad jag vill benämna som ett 'subjektsjäl' (för att både skilja 'subjektet' från andra typer av subjekt och 'subjektsjälv' från andra typer av 'själv').

Touraine hävdar i sin bok *Kan vi leva tillsammans* att vi är inne i vad han benämner som en avmoderniseringsprocess. Denna avmodernisering, som jag hellre skulle vilja benämna som avharmonisering, splittrar upp det samhälle som moderniteten genom institutionalisering och socialisation försökte konstruera som en harmonisk helhet,

¹⁴ Berger och Luckman (1967) skiljer rent analytiskt mellan lyckad och misslyckad socialisation utan att detta innebär en värdering. De anger helt krasst att *The possibility of 'individualism' is directly linked to the possibility of unsuccessful socialisation. We have argued that unsuccessful socialization opens up the question of 'Who am I?'* (op cit, s 190.

där det rådde en någorlunda samstämmighet mellan målrationella institutioner och personliga drivkrafter. Uttryckt med Meads språkbruk hävdar Touraine att den framväxande moderniteten försökte att skapa en 'generaliserad andre' som strävade efter att omfatta hela samhället och att detta också delvis lyckades

In this secularized modern world, human society was no longer made in the image of the City of God: the general interest is the supreme law, and it cannot be divorced from its members' freedom to pursue their own interest. The law on the one hand, and, education, on the other, ensured that individuals and society lived in harmony. Institutionalization and socialisation were the two basic mechanisms that ensured that society and the individual were mirror images of each other. (Touraine 2000, s 21-22)

Avmoderniseringen eller avharmoniseringen leder till att modernitetens samhälle splittras upp i en del där handlingskoordineringen sker med hjälp av makt, pengar och teknologi samt en annan del där bl.a. personlig mening skapas. Därmed övergår den gamla moderniteten till att bli vad jag vill benämna som en splittrad modernitet för att undvika Touraines onödigt paradoxala bestämning av den samtida moderniteten som en avmoderniserad modernitet.

Elements that were once associated have been dissociated, and the two worlds – the world of networks of exchanges and the world of lived cultural experiences – are drifting apart more rapidly than ever. It is as impossible to believe in a world that is unified by trade and respect for the rules that govern its workings as it is to accept a complete fragmentation of interests, or an absolute multi-culturalism that makes it impossible for closed communities to communicate with one another. But before we transcend this dissociation and shattering of modernity, we have to recognize them as our central experience (Touraine 2000, s 26).

Denna splittring av den harmoniserande personen har enligt Touraine gått så långt att vi måste ge upp föreställningen om ett enhetligt jag. Detta därför att det enhetliga jaget var en konstruktion av den harmoniserande moderniteten genom att institutionaliseringar och socialisation såg till att de drivkrafter och personupplevelser, som behövdes för att ta sig fram i den nya moderna världen, både internaliserades och förankrades i den nya moderna livsvärlden. Vi måste emellertid också ge upp föreställningen om det enhetliga jaget därför att det enligt Touraine var ett resultat av att det använde sig av en samhälleligt inpräglad auktoritetsprojektion som sin bedömningsgrund.¹⁵

15 Vilket han uttrycker med orden "because we have discovered that its unity was never anything more than the projection on to the individual of the unity and authority of the social system, or of a prince who had been transformed into father and internalized in the shape of ethical norms" (s 52). Härmed öppnar Touraine själv för möjligheten att integrera Foucaults 'disciplinerade subjekt' med sin egen teori om det ännu inte reellt existerande 'subjektet'. Med hjälp av min kroppsbaserade Meadtolkning kan kanske en tourainiansk frigörelse-sociologi t.o.m. integrera det provocerande Foucaultytrande, *Själen är kroppens fångelse*, som min avhandlings'mamma' Sune Sunesson (Joachim Israel var 'pappan') förtjust framhåller i sin inledning till *Övervakning och Straff*.

Splittringen av modernitetens 'samhälle' och insikten om att jagets enhet varit beroende av en samhälleligt konstruerad auktoritetsprojektion leder emellertid till att ett nytt fenomen uppstår, som Touraine benämner som 'subjektet'. Touraines 'subjekt' är inget som finns. Det är istället en strävan efter att ta kontroll över sitt liv, som också innebär att man tillerkänner och arbetar för andras rätt att ta kontroll över sina liv. Det är ett helt och hållet sociologiskt begrepp. Detta eftersom begreppet 'subjektet' har människan som splittrad samhällsvarelse som utgångspunkt. Det utgår från denna splittring för att förstå att den identitetslängtande delen tenderar att revoltera mot enbart systemrationella krav, och att förankringen i systemrationaliteten ger upphov till ett motstånd mot att låta sig uppslukas av identitetsskapande kommittära gemenskaper. Kontentan av detta blir att den splittrade samhällsvarelse börjar drivas av en längtan att själv ta kontrollen över sitt liv.

To sum up: the identity of the Subject can be constructed only thanks to the complementary relationship that exists between three forces: the personal desire to safeguard the unity of a personality that is torn between the instrumental world and the communitarian world; the collective and personal struggle against all the powers that transform a culture into a community and labour into a commodity; and the recognition, both interpersonal and institutional, of the Other as Subject. The Subject is not constituted within an immediate self-to-self relationship, in the most individual experience, in personal pleasure or in social success. It exists only in the battle against the forces of the market or a community. It never constructs an ideal city or a higher type of individual. It creates and protects a clearing that is constantly being invaded. (Touraine 2000, s 81-82)

Genom sin teori om 'subjektet' pekar Touraine på en självkonstruktion, som inte är beroende av en tro på någon form av enhetlighet vare sig den kommer från 'samhället' eller från något 'annat'. Detta beror på att Touraines 'subjekt' själv konstruerar sig som helhet med hjälp av ett framtida tillstånd, som inte bara är personligt utan också samhälleligt. Man kan hävda att 'subjektet' konstruerar sig som ett avgränsat själv genom att bedöma och önska fram sig själv med hjälp av en föreställd framtid, där man är en aktör i både det egna livet och det gemensamma livet, och där det gemensamma livet befrämjar allas möjligheter att vara aktörer i sina liv.

Att konstruera sig själv som Touraines 'subjekt' har likheter med hur Mead (1934) menar att man skapar personlig kontinuitet med hjälp av 'den generaliserade andre'. En viktig skillnad är emellertid att Mead utgår från ett samhälleligt utifrånperspektiv medan Touraine däremot har sin grund i en självbaserad önskan om att leva ett liv, där man har utrymme att vara aktiv utifrån sina egna önskningar och därför också önskar samma sak för sina medmänniskor. Vad de har gemensamt är att bägge förutsätter en relation till samhället som en grund för självets upplevelse av enhet och kontinuitet. För att samtidigt kunna framhålla både skillnaden och likheten mellan Touraine och Mead, tycker jag, att man kan benämna den bedömningsgrund, som Touraines 'subjekt' förutsätter, för 'det generaliserade subjektet'. Och för att tydliggö-

ra skillnaden mellan Touraines 'subjekt' och alla andra typer av 'subjekt' vill jag alltså benämna det utifrån denna grund bedömda som 'subjektsjälvet'.

Den sociologiska storheten i Touraines uppfattning är att han visar att 'subjektsjälvet' som självkonstruktion först uppstår i större skala, när människor konkret upplever att man har små möjligheter att verkligen forma sina liv utifrån sina egna värderingar. Som han uttrycker det, föds 'subjektsjälvet' ur det lidande som den splittrade moderniteten förorsakar. Detta innebär att för att kunna kräva denna rätt åt sig själv måste man också kräva den åt alla andra.¹⁶ Touraines 'subjekt' generaliserar alltså inte utifrån ett andra-perspektiv utan istället utifrån ett självperspektiv. 'Det generaliserade subjektet' är en självbaserad bedömningsgrund, som man kan använda sig av för att konstruera sig själv som ett subjektsjäl. Detta genom att använda sig av en subjektivt skapad bedömningsgrund, som genom att generaliseras till att också gälla de andra får en stabiliserande samhällelig giltighetsgrund, som är väsentlig bl.a. för att denna kreativa självkonstruktion skall kunna uppleva kontinuitet.

"Ditt" 'generaliserade subjekt' är inte lika med "mitt" 'generaliserade subjekt' eftersom vi alla subjektivt utgår från våra speciella förutsättningar och önsknings. Men däremot har 'det generaliserade subjektet' som förutsättning att vi i habermasiansk anda gemensamt kan kommunicera och argumentera kring den generaliserande delen av våra 'generaliserade subjekt'. Som 'subjektsjäl' måste vi tro på möjligheten att genom ordnade samtal lösa våra gemensamma problem – vi måste tro på vad Habermas benämner som 'den ideala samtalsituationen'. Detta är nödvändigt bl.a. för att vi i demokratisk anda skall kunna utveckla och skapa institutioner som ger livsutrymme och samhälleliga möjligheter åt oss alla – såväl 'subjektsjäl' som andra typer av själv.

Den tidigare av mig åstadkomna betoningförskjutning i Meads lära, som preciserar Meads 'I' som ett självhävdande kroppsjag, passar också väl in i förhållande till Touraines teori om 'subjektet'. Denne visar inte på något tydligt sätt vilken subjektiv grund 'subjektet' har. Det är i huvudsak utifrån modernitetens samhälleliga splittring som han härleder 'subjektet'. Touraine pekar dock själv på möjligheten att med hjälp av 'subjektet' omtolka sin egen teori om de (gamla) sociala rörelserna. Han framhåller dessutom möjligheten att förstå vissa religiösa yttringar som 'subjektets' försök att protestera mot alltför stela samhälleliga strukturer.

För att på ett 'strikt' sätt använda teorin om 'subjektet' utanför den kontext, som utgörs av den splittrade moderniteten, måste man kunna peka på att 'subjektet' har en självständig grund. Enligt min tro svarar den med hjälp av Mead, Vilgot och Merleau-Ponty utvecklade uppfattningen om det självhävdande kroppsjaget mot detta krav. Den splittrade moderniteten ökar möjligheterna för detta 'kroppsjag' (Meads "I") att via subjektmiget komma till tals i egen 'rätt' även verbalt och samhälleligt.

16 Till denna kanske onödigt pessimistiska uppfattning om att subjektet föds ur det lidande, som den splittrade moderniteten förorsakar; skulle man kanske också lägga till att självet får en större smak på sig själv, när självuttrycket inte längre binds upp och kanaliseras genom etablerade samhälleliga personkonstruktioner. Den poäng hos Touraine jag vill lyfta fram är emellertid **möjligheten och nästintill tvånget att uppleva den splittrade moderniteten som ett gemensamt predikament som kräver gemensamma ansträngningar.**

Men för att detta 'tal' inte bara skall bli pendlingar mellan viskningar och mer eller mindre förtvivalade rop, som saknar kraft att lämna personliga och samhälleliga avtryck, krävs att subjektmiget i sina pågående 'inre' diskussioner med de i huvudsak rollstyrda objektmigen får stöd av 'det generaliserade subjekt', som nog bäst kan karakteriseras som 'själv'genererade och av den ideala samtalsituationen styrda diskussioner, som handlar om hur vi skall ordna och samordna våra gemensamma framtida liv. Det är ungefär detta som jag avser med subjektsjälvet, som kanske därför bör benämnas som det dialogiska subjektsjälvet.

Härmed tycker jag att jag rent teoretiskt besvarat min inledande huvudfråga, om vad för slags aktörer det är som med hjälp av manuskriptbestämda roller producerar koordinerande samhällelighet. Aktörerna utgörs av de 'subjektsjäl' som med hjälp av 'det generaliserade subjektet' försöker skapa personlig enhet och kontinuitet. Detta svar klarar också av 'individualiseringstestet', eftersom de sociala processer som beskrivits med hjälp av begreppet 'individualisering' kan förstås som en följd av att modernitetens splittring skapar utrymme för konstruktion av 'subjektsjäl'.

Detta svar är emellertid enbart ett teoretiskt svar. Det håller inte som ett empiriskt svar på vad det är för typ av självkonstruktioner som faktiskt existerar under den splittrade moderniteten. Det finns givetvis andra typer av 'själ'. Men det faller utanför denna artikel att svara på frågan om vilka typer av 'själ' som utvecklas under den splittrade moderniteten. Det är en fråga som vidare forskning får besvara.

Jag kan dock inte avhålla mig från att antyda vad det skulle kunna vara fråga om. Huvudrollen har troligtvis inte helt förlorat sin betydelse och därför kan vi kanske hitta varianter av 'huvudrollssjäl'. 'Identiteter' har uppenbart makt och därför är det rimligt att anta att det finns vad man kan benämna som 'identitetssjäl', som skulle kännetecknas av aktiva 'kommunitärt' baserade försök att täta igen sprickan mellan subjekt- och objektmig. Detta skulle kunna förstås genom en kombination av Touraines och Castells sätt att karakterisera 'identiteter' med fördel Touraine.

Man kan också tänka sig varianter av splittrade själv, som försöker hålla samman sig själva genom att förstå 'samhället' som något som förtrycker och inskränker möjligheterna att uttrycka sitt sanna själv. Kanske som något slags parasiter på **den sönderfallande 'generaliserade andre'**, som enligt denna framställning och denna tolkning av Mead är ett begreppsligt försök att lyfta fram huvudinnehållet i de sociala processer, som karakteriserats med hjälp av begreppet 'individualisering'.

Slutsats

Genom att använda 'roll' som central sociologisk metafor blir det möjligt att förstå den beständighet eller varaktighet, som med nödvändighet måste prägla 'samhället' även om man utgår från synsättet att 'samhället' bör betraktas som pågående koordinationsprocesser. Begreppet roll pekar på vad som är återupprepbart och därmed beständigt i dessa processer. Eftersom 'samhället' som pågående processer består av koordinerande mänskliga handlingar innebär detta att 'rollen' pekar ut en 'plats', som måste intas av en konkret människa. Vad man skall göra på denna 'plats' är också re-

dan i grova drag bestämt av 'samhället'. Därför kan 'platsen' i princip intas av varje människa som har rätt kvalifikationer och/eller som tillåts (eller tvingas) att inta denna 'plats'. Därmed är '**rollen en plats för möte och konflikt**' mellan det samhälleliga och det unikt mänskliga, som har sin bas i den enskilda och intentionella kroppsligheten. Den processuella rollsociologin är redan på väsensplanet en åtminstone tendentiell konfliktsociologi.

För att kunna fylla sin uppgift att skapa verklig samhällelighet måste den 'sambhalls'bestämda delen av rollen alltid modifieras och anpassas till den situation där det konkreta uppträdandet utspelas. Detta eftersom allt inte kan bestämmas på förhand beroende på att både alla situationer och alla människor i vissa avseenden är unika. Detta innebär att rollaktören också under själva uppträdandet måste ha en viss förmåga att 'mentalt' gå in i och ut ur 'rollen'. Rollaktören måste i större eller mindre grad kunna improvisera genom att fortsätta använda den rollekande förmåga som Mead pekat på som en del av socialisationen.¹⁷ För att kunna samspela med sina improviserande medspelare måste 'hon' också använda sig av rollövertagande i Meads bemärkelse och kunna utnyttja den situationella kreativitet som Hans Joas pekat på.

Denna större eller mindre 'löslighet', som kännetecknar alla situationer där samhällelig koordinering sker, innebär också att roller kan förändras utifrån den beständighetsaspekt som rent definitionsmässigt kännetecknar 'rollen'. Men för att **en** roll skall kunna förändras måste också andra roller förändras. Detta eftersom rollmanifestationer är återkommande interaktioner som formar mönster av ömsesidigt orienterat uppträdande, som Gerth och Mills påpekar i sin definition av begreppet roll. Detta innebär att om än aldrig så små, så är rollförändringar också samhälleliga förändringar. **Det är roller och inte människor som behöver förändras, om man vill ha förändring.**

Rollaktören måste alltså vara något annat än sin roll. Detta inte bara för att kunna avgöra vilken eller vilka roller, som är giltiga i ett visst sammanhang, utan också för att kunna spela sin 'roll' på ett tillfredsställande sätt. Detta innebär att det är helt avgörande för en processuell rollsociologi att utveckla en socialt grundad väsensförståelse av rollaktören, som förmår att förstå dennes 'väsen' som något annat än som ett resultat av rollkoordinerad samhällelighet. Rollsociologin måste kunna förstå hur pågående samhällelig koordination är möjlig. Utan en rollaktör som har sin väsensgrund i något annat än given samhällelighet skulle 'samhället' kunna liknas vid ett dött språk som t.ex. latin eller sanskrit.

Rollaktörens väsensgrund utgörs av relationen mellan det samhälleliga förmedlat av en förkroppsligad socialisationsagent och den ickesocialiserade intentionella kroppslighet som försöker hävda sig gentemot den konkreta socialisationsagentens krav. Detta självhävdande kroppsjag skapar redan från början en åtminstone tendentiell spricka i det (objekt)'mig', som man får tillgång till genom socialisationsagenternas

17 Lundasociologen Marcus Persson (2007) pekar i sin avhandling *Mellan människor och ting* på att Meads begrepp 'lek' är användbart också för att förstå vuxna människors agerande; i detta fall samlare.

verbalt förmedlade bedömningar. Det självhävdande kroppsjaget kommer i indirekt form till tals via det subjektmig, som dessutom har motstridiga bedömningar som sin sociala förutsättning.

Kroppsjaget och dess verbala utväxt subjektmiget har till följd att det aldrig kan uppstå någon fullständig identitet mellan roll och rollaktör. Rollaktören besitter därför den grundläggande förmåga till distansering från sin uppspelade roll, som är en nödvändig förutsättning för att man som skådespelare 'ständigt' skall kunna växla mellan rätt roller i mer eller mindre improviserade teaterstycken. Distanseringen (som bl.a. handlar om växling mellan avstånd och närhet) upplevs under ett pågående skådespel dels kroppsligt i form av känslor (att känslorna är 'mina' vet vi) och dels genom en inre konversation mellan subjekt- och objektmig. Denna senare konversation är emellertid svår att hålla igång under en pågående rollprestation och får därför sitt främsta utrymme i de stunder när det inte ställs några direkta krav på någon rollprestation från oss.

Att betrakta samhället ur ett processuellt rollperspektiv kan ses som en betydelseangivelse i den bemärkelse som Johan Asplund använder detta ord i sin bok *Om undran inför samhället*. I det avslutande kapitlet i denna bok behandlar han de grundläggande aspekter eller synsätt vi sociologer har använt oss av för att förstå samhället och diskuterar i detta sammanhang Lenskis försök att i sin bok *Power and Privilege* överskrida den motsättning mellan ett konflikt- och ett konsensusinriktat sätt att se på samhället, som var förhärskande inom sociologin under den tid då den unge Asplund skrev sin undranbok.

Asplund avvisar Lenskis försök att göra en syntes med argumentet att denna leder till att bägge synsätten förlorar sina avgörande poänger och hävdar istället att bara ett tredje mera fruktbart synsätt skulle kunna lösa motsättningen mellan de bägge perspektiven. Jag tycker att man kan betrakta mitt försök att se på samhället ur ett processuellt rollperspektiv som ett tredje synsätt, men inte ett som löser konflikten mellan 'konflikt' och 'konsensus'. Utan istället ett synsätt som erbjuder ett perspektiv, där det är möjligt att relativt 'samtidigt' se sådant som struktur- respektive aktörssociologer endast kunnat se utifrån sina mer begränsade perspektiveringar.

Därmed skulle metaforen 'samhället' som pågående rolluppträdanden kunna ersätta de två metaforer som Peter Berger använde sig av i sin introduktionsbok i sociologi för att på ett lättillgängligt sätt åskådliggöra skillnaden mellan de två viktigaste sociologiska synsätten. Struktursociologin åskådliggjorde han med metaforen samhället som **fängelse** och aktörssociologin med samhället som **marionetteater**. Men härmed avslöjas också min osjälvständighet eftersom redan Berger använder sig av metaforen samhället som **teater** som det tredje synsättet i sin i USA i början av 60-talet utgivna lärobok *Invitation till sociologi*.

Referenser

- Johan Asplund (1970) *Om undran inför samhället* Lund: Argos
Peter Berger (2001) *Invitation till sociologi* Stockholm: Prisma
Ulrich Beck (2000) *Risksamhället* Göteborg: Daidalos

- Ulrich Beck, Elisabeth Beck-Gernsheim (2001) *Individualization*. London: Sage
- Peter Berger, Thomas Luckman (1967) *The Social Construction of Reality*. London: Penguin
- Manuel Castells (1997) *The information age. Economy, society and culture, Vol. 2, The power of identity*. Oxford: Blackwell
- Émile Durkheim (1978) *Sociologins metodregler*. Göteborg : Korpen
- Émile Durkheim (1995) *The Elementary Forms of Religious Life*. New York : The Free Press
- Michel Foucault (1987) *Övervakning och straff*. Lund:Arkiv
- Hans Gerth , C. Wright Mills (1954) *Character and social structure*. London: Routledge & Kegan Paul Ltd
- Bengt Gesser, Per-Olof Olofsson (1998) *Samhällsmoral och politik*. Göteborg: Daidalos
- Anthony Giddens (1984) *The Constitution of Society*. Cambridge: Polity
- Erving Goffman (1967) Role Distance, in *Where the action is*. London : Penguin
- Alvin Gouldner (1971) *The coming crisis of Western sociology*. New York : Equinox
- Hans Joas (1996) *The Creativity of Action*. Chicago: The University of Chicago Press
- Thomas Kumlin (2006) *Genom kroppen. Bortom kroppen*. Uppsala: Sociologiska institutionen
- Ralph Linton (1936) *The Study of Man. An Introduction*. New York: Appleton
- George Herbert Mead (1934) *Mind, Self and Society*. Chicago: University of Chicago
- Maurice Merleau-Ponty (1968) *The Visible and the Invisible*. Evanston: Northwestern University Press
- Robert K Merton (1968) *Social theory and social structure*. New York: Free press
- Joshua Meyrowitz (1985) *No Sense of Place*. New York: Oxford University Press
- Per-Olof Olofsson (1996) *Det självkonstruerade fängelset*. Göteborg: Daidalos
- Per-Olof Olofsson (1997) "Postindustriell riskgemenskap – välfärdssamhällets utvecklingsmöjlighet?" i K Eriksson, H Niklasson, P-O Olofsson *Reflexivitet, modernitet och välfärdssamhällets framtid* Varberg: Ide & Text
- Talcott Parsons (1964) *The Social System*. New York: The Free Press
- Marcus Persson (2007) *Mellan människor och ting* Lund: Sociologiska institutionen
- Dorothy Smith (1999) "Telling the Truth after Postmodernism" in *Writing the Social*. Toronto: University of Toronto Press
- Sune Sunesson (1987) "Inledning" till Michel Foucaults *Övervakning och straff*. Lund: Arkiv
- Sheldon Stryker (2001) "Traditional Symbolic Interactionism, Role Theory, and Structural Symbolic Interactionism: The Road to Identity Theory", i Jonathan H Turner (red) *Handbook of Sociological Theory* New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers
- Alain Touraine (2000) *Can We Live Together*. Stanford, Calif: Stanford University Press
- Ralph H Turner (2001) "Role Theory", i Jonathan H Turner (red) *Handbook of Sociological Theory* New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers